А. Буйських, А. Івченко

РОБОТИ НА РОЗКОПІ «ОРІЄНТ» НЕКРОПОЛЯ ОЛЬВІЇ

Дослідження проводилися у південній частині розкопу, верхні шари було знято у 2019 р. У звітному сезоні розбирали нижню частину шару супіску і досліджували об'єкти, знайдені на рівні передматерикового суглинку. Досліджена площа склала 126 м^2. Був остаточно розкопаний дромос поховання 2 2019 р., знайдено сім нових поховань, одну яма, одну кам'яну вимостку та одне скупчення каміння. За конструкцією поховальні споруди розподіляються на ґрунтові склепи (поховання 2 (3)), підбійні (№ 4 і 5) та ямні (№ 1, 6 і 7) поховання. Дослідження поховання 8 припинено за браком часу, об'єкт було законсервовано.

Найранішим з об'єктів є ямне поховання 7. Яма зафіксована у нижній частині шару супіску на рівні 0,8 м від сучасної денної поверхні (рис. 1: 1). Головна частина поховальної ями влаштована у шарі передматерикового суглинку. Яма майже прямокутної форми з чітко вираженими прямими кутами, орієнтована з південного заходу на північний схід, розмірами 1,7 × 0,9 м, глибиною 0,35 м від рівня фіксації. Стінки ями практично прямовисні, дно рівне, пласке. Заповнення ями складав темно-сірий, дуже гумусований супісок. Знахідок у заповненні мало. Це незначна кількість невеликих фрагментів керамічних посудин, у тому числі фрагмент тулубу світильника червоноглиняного відкритого типу та низька ніжка чорнолакового киліка.

На дні ями зафіксовано кістяк людини, головою на північний схід, випростано на спині, завдовжки 1,42 м. Кістки виявлено у вкрай поганому стані. Відносно повно збереглися кістки черепу, довгі кістки рук і ніг, фаланги рук зігнуті в «напівкулак». Кістки хребця, тазу, головної частини ребр та плечового поясу, нижня частина довгих кісток ніг та стопи відсутні. З правого боку збереглися залишки ключиці, лопатки та уламки верхньої частини ребр. Череп лежав на лівому боці, розчавлений ґрунтом. Права рука випростана, ліва трохи зігнута в лікті «назовні», залишки кистей знаходилися з зовнішніх боків від кістяка. Довгі кістки ніг покладені паралельно, незначною мірою зігнуті у колінах, «завалені» вправо, на північ. Відстань між колінами 0,36 м.

Рис. 1. Поховання 7: 1 — загальний вигляд; 2 — бронзові бляхи; 3 — бронзові вістря стріл

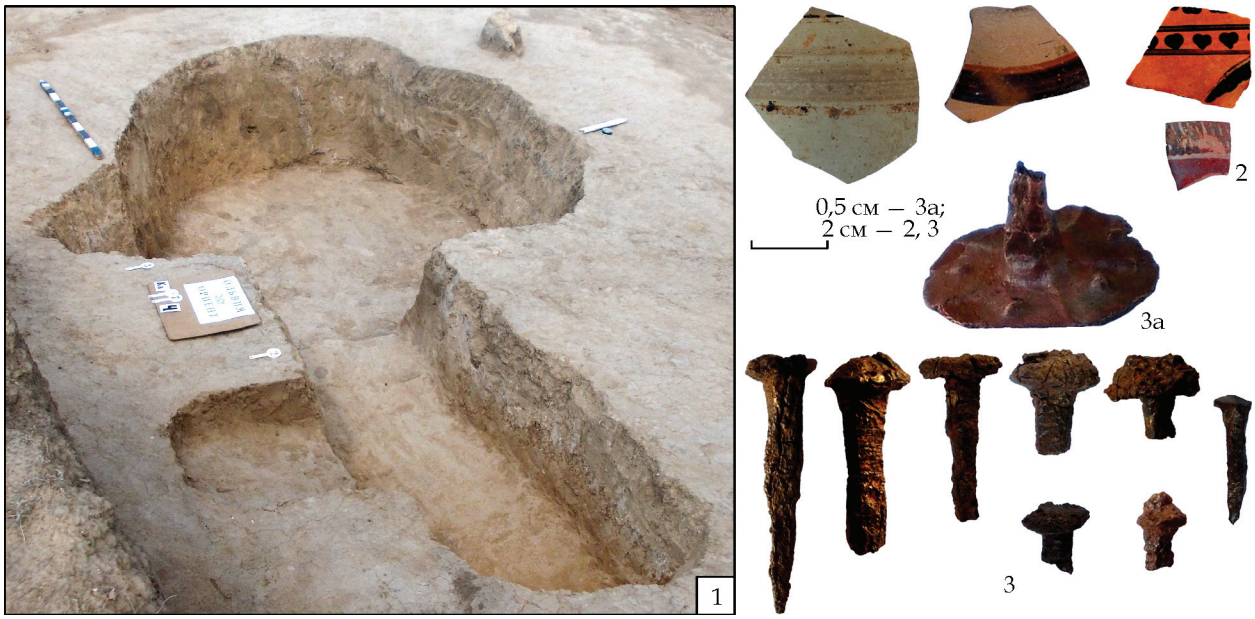

Рис. 2. Поховання 2 (3): 1 — загальний вигляд; 2 — керамічні фрагменти у заповненні; 3 — металеві цвяхи у заповненні

Зліва від верху лівої стегнової кістки було покладено бронзову бляху «хрестоподібної» форми, розмірами 0,24 × 0,18 м. Її нижній край знаходився впритул до стегнової кістки. Хрестоподібна частина бляхи спрямована на південний схід. Відносно довгої вісі кістяка бляха розташована під кутом приблизно 30°. Частково бляха перекривала фаланги лівої руки. Безпосередньо верх лівої стегнової кістки закривав фрагмент погано збереженого залізного ножа, розмірами 0,24 × 0,04 м. Південний його край знаходився під «хрестовидною» бляхою. Довга вісь ножа була майже перпендикулярна довгої вісі поховання.

Ще дві бляхи округлої форми були розташовані приблизно вздовж лінії хребця, що був відсутній (рис. 1: 2). Перша, цільна, діаметр 0,08 м, знаходилася у районі поясу, у 0,1 м на схід від верху стегнових кісток. В 0,11 м на схід — північний схід від неї була знайдена ще одна «ажурна» округла бронзова бляха. Обидві бляхи покладено горизонтально, зовнішнім боком догори. В південно-західній частині ями на 0,01 м вище рівня дна знайдено вісім бронзових наконечників стріл (рис. 1: 3). Всі покладені горизонтально, паралельно південно-східній стінці ями та одне одному, вістрями спрямовано на південний захід, лежали двома компактними групами, відстань обох від південно-східної стінки 0,05—0,06 м, відстань між групами 0,13 м. У межах груп вістря лежать щільно. Усі вістря однотипні, базисні, трилопатеві. Ще одне вістря стріли, дещо відмінне за типом, було знайдено у черепі похованого. На підставі сагайдачного набору та бронзових блях поховання датовано другою половиною 6 ст. до н. е.

Поховання 2 (3) — пограбований грунтовий склеп, зафіксований від рівня передматерикового суглинку (рис. 2: 1). Подвійна нумерація пов'язана з тим, що на рівні виявлення було зафіксовано дві окремих плями, що дещо відрізнялися кольором та фактурою заповнення. У процесі роботи плями об'єдналися у єдиний об'єкт, але номери для його окремих частин було залишено, щоб уникнути плутанини у польових документах. Об'єкт орієнтовано зі сходу на захід. Його загальна довжина 4,4 м по верхньому контуру та 3,9 м по нижньому.

Частина, початково визначена як поховання 2, є дромосом склепу. Він має видовжену прямокутну форму, орієнтовану вздовж довгої вісі об'єкта. Довжина дромосу по верхньому контуру 2,43 м, ширина зі сходу на захід 0,67—0,8 м. Дромос «сліпий», його вхідна стінка вертикальна, з жодними ознаками щаблів або пандусу. Стінки дромосу прямі, практично прямовисні, з дуже незначним скосом донизу. Дно рівне, пласке, плавно знижується зі сходу у бік камери. Розміри по нижньому контуру 2,1 × 0,54 (схід) — 0,47 (захід) м. Глибина від рівня фіксації 0,68 (біля входу до дромосу) × 0,75 (біля переходу до поховальної камери) м. Заповнення об'єкта складав супісок блідо-сірого кольору з домішками гумусу та суглинку. Матеріал у заповненні дрібний та невиразний (переважно фрагменти стінок амфор).

З заходу дромос переходить у поховальну камеру склепу (поховання 3). Жодних ознак закладу не виявлено. Камера має форму неправильної трапеції, великою основою спрямованою на схід, кути заокруглені.

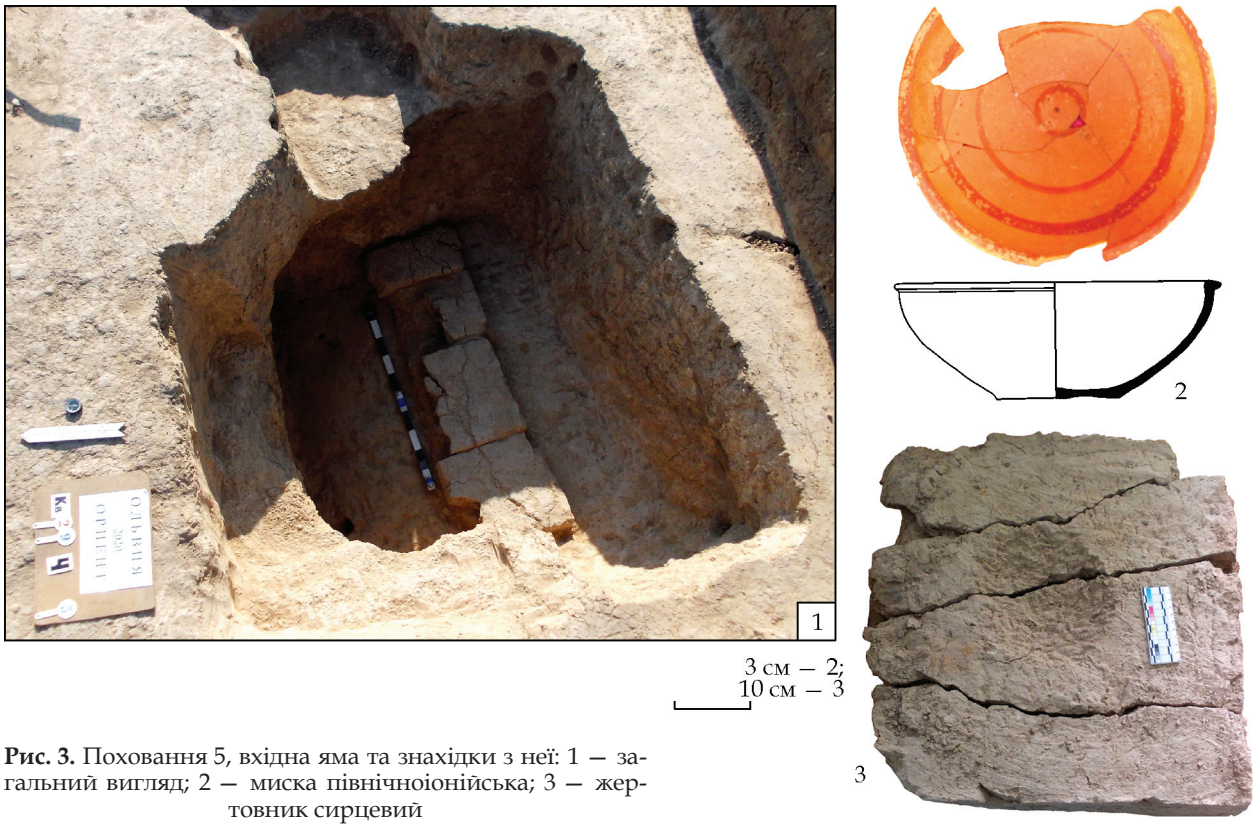

Рис. 3. Поховання 5, вхідна яма та знахідки з неї: 1 — загальний вигляд; 2 — миска північноіонійська; 3 — жертовник сирцевий

Розміри камери по верхньому контуру 2,1 × 2,3—1,04 м. Стінки рівні, незначною мірою скошені донизу, дно рівне, пласке, плавно знижується на захід. Нижній контур у цілому повторює верхній, його розміри 1,8 × 2,0 × 1,0 м. Глибина камери від рівня фіксації 0,75 (схід) — 0,8 (захід) м.

Заповнення камери світліше, ніж заповнення дромосу. За кольором воно майже тотожне передматериковому суглинку, у якому зроблена яма. Його складає супісок з великими домішками суглинку, сліди гумусу відсутні. Матеріалу не багато, але більше, ніж у дромосі. Усі знахідки знаходилися у перевідкладеному стані. Зафіксована кераміка класичного часу (хіоські опуклогорлі амфори, фрагменти східногрецьких, коринфських, чорно- та червонофігурних і чорнолакових аттичних посудин; рис. 2: 2). У заповненні зафіксовані бронзові та залізні цілі та фрагментовані цвяхи (рис. 2: 3).

У складі матеріалу відсутні залишки кісток людини. Але наявність у заповненні камери металевих цвяхів дає підстави вважати, що об'єкт 2 (3) — це поховальний комплекс пізньокласичного часу, який було зруйновано в процесі пізніших вторгнень.

Поховання 5 підбійне, орієнтоване з заходу на схід, зафіксовано у шарі передматерикового суглинку. Вхідна яма мала форму витягнутої трапеції, орієнтованої з заходу на схід, більшою основою спрямованою на схід, розміри 2,1 × 0,8—0,6 м, глибина 1,1 м від рівня фіксації (рис. 3: 1). Стінки практично рівні, незначною мірою скошені донизу. Дно рівне, пласке, з незначним підйомом від південної стінки до входу в камеру. По нижньому контуру вхідна яма зберігає ту ж форму. Північно-східна стінка вхідної ями переходить до північно-східної стінки підбою. Розміри ями по нижньому контуру 1,73 × 0,6 (південний захід) — 0,65 (північний схід) м. Заповнення ями складав темно-сірий пухкий супісок з значними домішками гумусу. Матеріалу дуже мало, він фрагментований. Але серед нього було знайдено розвал іонійської полосатої миски, датованої другою половиною 6 — початком — першою половиною 5 ст. до н. е. (рис. 3: 2)

Вхід до підбою був закритий сирцевим закладом. Заклад складався з чотирьох горизонтальних рядів, викладений з сирцевих плит та їх фрагментів різних розмірів. Нижній ряд було покладено безпосередньо на дно вхідної ями та підбою. Його поздовжні краї приблизно на однакову відстань виступали до вхідної ями та до поховальної камери. Він складався з чотирьох плит різних розмірів, що було покладено впритул одну до іншої. Три наступних ряди складаються, переважно, з фрагментів аналогічних плит різної довжини та ширини, що були покладені вздовж довгої вісі об'єкта. Вони зрушені в сторону поховальної камери і лежать на північній половині плит нижнього ряду. Другий та третій знизу ряди налічують п'ять

Рис. 4. Поховання 5, початок виборки поховальної камери та знахідки з неї: 1 — загальний вигляд; 2 — амфора фасосська; 3 — кілік чорнолаковий; 4 — алабастр з алебастру; 5 — монета бронзова

фрагментів, четвертий — вісім. Загальна висота закладу 0,44 м. Верхні ряди закладу зі східного боку посунути на південь, в бік вхідної ями. Нижче них з нахилом на схід стояла амфора. Її ніжка знаходилася на плиті нижнього ряду, вінце спиралося на східну стінку поховальної камери (рис. 4: 1).

З боку вхідної ями перед закладом було поставлено ще чотири плити. Їх було поставлено вертикально з незначним нахилом у бік поховальної камери. Спереду вертикальної частини закладу зі східного боку вертикально з нахилом на південь, у бік вхідної стінки, було кинуто сирцевий жертовник (рис. 3: 3). Крім нього, во вхідній ямі було знайдено ще декілька фрагментів сирцевих плит різних форм та розмірів.

Поховальна камера знаходилася з півночі об'єкта (рис. 4: 1). В плані вона мала трапеціподібну форму з заокругленими кутами, основою спрямованою на захід. Розміри 1,60 × 0,84—0,74 м. Склепіння практичне пласке, задня стінка трохи схилена у бік вхідної ями, місце її переходу стінки у склепіння заокруглене. Торцеві стінки також трохи нахилені всередину, місце переходу стінок у склепіння також заокруглене. Дно рівне, схилене від входу до задньої стінки. Висота перепаду 0,04 м. На дні камери зафіксовано вкрай фрагментований кістяк людини. Від кістяка зберігся череп і фрагменти ребр, що були порушені та знаходилися не на місці. Крестецовий відділ хребця, таз та довгі кістки ніг знаходилися, судячи за все, *in situ*. Фаланг не зафіксовано.

Розчавлений череп знаходився у північно-східному куті могильної ями, впритул до північної стінки и в 0,25 м від східної. Кістки черепу утворювали овал, який було орієнтовано з заходу на схід, розмірами 0,26 × 0,18 м. В 0,22 м на захід від нього були зафіксовані крила тазу та хребці крестецового відділу. Стосовно кісток тазу залишки черепу зрушені на північ: південний край плями, що залишилося від черепу, знаходився на одній лінії з північним краєм тазу. Від тазу на захід випростано паралельно знаходилися фрагментовані довгі кістки ніг. Загальна довжина кістяка від верху черепу до низу ніг 1,15 м, довжина ніг 0,5 м. В нижній частині гомілкових кісток ноги практично зведені разом, але поганий стан не дає змогу стверджувати, чи було це зроблено навмисне, чи було наслідком природньої руйнації. Під кістяком суцільним масивом простежуються залишки органічної підстилки коричневого та фіолетового кольору.

Безпосередньо в північно-східному куті поховальної камери вертикально на дні в

Рис. 5. Кам'яна вимостка

0,07 м на схід від черепу було поставлено чорнолаковий килік (рис. 4: 3). Впритул до черепу з західного боку на відстані 0,08 м на південь від північної стінки камери горизонтально вінцем на схід покладено алабастр з алебастру, довжиною 0,17 м (рис. 4: 4). Між верхньою частиною правої стегнової кістки і північною стінкою поховальної камери було знайдено бронзову монету (рис. 4: 5). На підставі амфори (рис. 4: 2) та киліка поховання датується кінцем 4 — першою половиною 3 ст. до н. е.

Інші об'єкти не датовані. Усі поховання та яма зафіксовані з рівня передматерикового суглинку.

Поховання 1, ямне, по верхньому контуру майже прямокутна, орієнтована з півдня на північ, розміри 1,7 × 0,63 × 0,18 м. Стінки ями прямовисні, незначною мірою скошені до низу, дно пласке, практично рівне. Заповнення ями складає рихлий супісок темно-сірого кольору з великими домішками гумусу. Матеріалу у заповненні майже немає (дрібні нечисленні невиразні фрагменти стінок амфор, червоноглиняних та чорнолакових посудин, що були знайдено не *in situ*). Кістки людини не знайдені.

Поховання 4 орієнтовано з південного сходу на північний схід. Характер об'єкта не зовсім ясний. Найвірогідніше, що це була велика підбійна могила з вхідною ямою складної конфігурації, склепіння підбою якої обрушено (можливо, у ході вторинного вторгнення). Об'єкт за верхнім контуром мав підквадратну з заокругленими кутами форму, розміри сторін 2,04 м, орієнтований на південний схід—північний захід та південний захід—північний схід.

Південно-східну частину об'єкта складала вхідна яма. Вона мала форму, близьку до видовженої трапеції, основою спрямованою на північний захід. Її довжина 2 м, ширина 1,2 м в південно-західній частині та 0,6 м в північно-східній. Південно-західна стінка відносно рівна, трохи скошена донизу. Північно-східна стінка дугоподібна, у розрізі вигнута назовні, максимальна довжина вигину 0,12 м на глибині 0,8 м від рівня фіксації. Дно відносно пласке, понижається у бік поховальної камери з перегином по центру. Глибина вхідної ями від рівня фіксації в північно-східній частині 1,35 м на початку, 1,4 м в місці перегину, 1,56 м на початку поховальної камери, в південно-західній частині 1,3, 1,4 і 1,54 м відповідно.

Біля східного кута вздовж північної частини південно-східної стінки вхідної ями в неї була врізана сходинка трикутної форми, вершиною спрямована на схід. Її глибина 1 м від рівня фіксації. Дно рівне, пласке, дещо покате у бік вхідної ями. Торець сходинки скошений у бік вхідної ями, висота сходинки над рівнем дна вхідної ями 0,25—0,3 м.

Підбій було розташовано на північний захід від вхідної ями, орієнтований з південного заходу на північний схід. Його торцеві та повздовжня північно-західна стінки прямі, південно-східна стінка дугоподібна, увігнута всередину. Довжина підбою 2 м, ширина 0,9 м з південно-західного боку, 0,78 м у центрі, 1,05 м з північно-східного боку. Дно підбою знаходилося на глибині 1,6 м від рівня фіксації. У поперечному розрізі (з північного заходу на південний схід) підбій мав напіваркоподібну форму. Ймовірна висота підбою, 0,85 м біля входу та 0,7—0,8 м у задній стінки.

Беззаперечно, ця поховальна споруда зазнала вторинні вторгнення, характер яких (ритуальні чи грабіжницькі) визначити неможливо. У наслідок, *in situ* не було зафіксовано людських кістяків та речового матеріалу. Усі знахідки були зроблені в перевідкладеному стані в заповненні об'єкта, що складав супісок темно-сірого кольору зі значними домішками гумусу. Окремі кістки людини було знайдено переважно біля входу в підбій на різній глибині трохи вище рівня дна. В південно-західній частині зафіксовано великі фрагменти черепу, в центральній та північно-східній частинах — фрагменти ребр, довгих та пласких кісток. Речовий матеріал різноманітний, фрагментований, у хронологічному плані належить широкому діапазону, від пізньоархаїчного часу до римської доби (у верхній частині заповнення знайдена майже ціла коринфська котила архаїчного часу).

Поховання 6, здійснене в ямі. Верхній контур випростаний, близький до прямокутного, орієнтований з півдня — південного сходу на північ — північний захід, розміри 1,5 ×

0,43 — 1,16—0,74 × 0,48 м. Стінки ями відносно рівні, північна практично прямовисна, інші скошені донизу. Уздовж східної стінки на глибині 0,34 м від рівня фіксації (на 0,12 м вище рівня долівки ями) було зроблено сходинку. Нижній контур практично прямокутний, кути сильно заокруглені. Дно відносно рівне, пласке.

Заповнення ями складав темний, сильно гумусований супісок. У заповненні знайдено незначну кількість дрібного фрагментованого різночасового матеріалу та сім залізних цвяхів. На рівні дна зафіксовано фрагментований кістяк людини (кістки у вкрай поганому стані), орієнтований, вірогідно, на південь: у південно-західному куті ями знайдено великі фрагменти черепу, а в центрі і північний частині — фрагменти ребер та довгих кісток.

Яма 1 досліджена частково, її половина уходить у південний борт розкопу. Має форму напівовалу, орієнтованого з півдня на північ. Зафіксована довжина 0,91 м, ширина по південній стінці розкопу 0,62 м. Північна стінка ями сильно поката донизу (довжина ями по нижньому контуру 0,6 м). Дно пласке, плавно знижується з півночі на південь, глибина від рівня фіксації 0,15 м з півночі та 0,2 м біля південної стінки розкопу. Заповнення ями складав щільний супісок блідо-сірого кольору з незначними домішками гумусу та суглинку. Жодних знахідок у заповненні не було.

Кам'яна вимостка знаходилася у середині шару супіску, на глибині близько 0,8 м від сучасної денної поверхні (рис. 5). Вона мала підпрямокутну форму, орієнтована з півночі — північного сходу на південь — південний захід. Розміри вимостки 0,7 × 0,6 м. З західної сторони знаходиться виступ трапецієподібної форми (більша основа виступу примикає до головного масиву скупчення). Каміння покладене у один шар. У декількох випадках краї каменів покладені один на другий. Найбільше каміння має неправильну форму, переважно наближену до трапеції, рідше — до прямокутника. Вони згруповані у центрі вимостки. Їх розміри коливаються у межах 0,18 × 0,08 та 0,16—0,6 × 0,16 м. Більш дрібне каміння оздоблює північну та північно-східну частину вимостки (цілком північну межу та половину східної), а також повністю займають усю північну частину скупчення. В північно-східній частині насипано зовсім дрібний бут.

Жодних даних для датування об'єкта, крім рівня фіксації, не виявлено. Слід зазначити, що у південній частині розкопу «Орієнт» у різні роки було знайдено декілька схожих вимосток. Поєднує ці об'єкти стратиграфічна ситуація, склад та конструктивні особливості вимосток. За стратиграфією ці об'єкти знайдено у верхній чи середній частині шару супіску. Це вище за рівень фіксації усіх поховань на розкопі, у тому числі найбільш пізніх, римського часу. У двох випадках вимостки перекривають об'єкт класичного часу, при чому фіксуються суттєво вище за нього. Усі об'єкти складаються з необробленого, переважно дрібного бутового каміння, щільно покладеного одне біля одного. Можна припустити, що такі вимостки відносяться до найбільш пізнього періоду існування некрополя.

На відстані біля 1,9 м на схід від кам'яної вимостки зафіксоване скупчення необробленого каміння, розташоване у нижній частині шару супіску над або на шарі передматерикового суглинку, глибина від сучасної денної поверхні від 0,7 до 1 м. Загалом має форму, близьку до рівнобічного трикутника, вершина якого спрямована на схід, розмірами: 2,20 × 2,45 м. Каміння відносно крупного або середнього розміру, як правило, покладене майже горизонтально. Можна виокремити вісім різних груп, відстань між якими від 0,15 до 0,75 м. Склад груп нерівномірний: одна складається виключно з дрібного бутового каміння, дві — з каменів середніх та великих розмірів, п'ять мають змішаний характер. Серед каміння було знайдено п'ять дрібних невиразних фрагментів стінок амфор. Будь-якого підґрунтя для датування цього скупчення не існує.